

**Abdülkâhir El-Cürcânî'ye Nispet Edilen *Dürcü'd-Dürer* İsimli Tefsirin Aidiyetine
Dair Bir İnceleme**

Soner AKSOY*

Öz

İslâm ilim geleneğinin önemli halkalarından birisini oluşturan Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078) dilci kimliğiyle belâgat ve fesâhat alanında temeyyüz etmiş ve bu alanlara dair çok sayıda eser kaleme almıştır. Kaynaklar Cürcânî'nin tefsir sahasında da önemli bir isim olduğunu ve bu alana dair eserler kaleme aldığını zikretmiştir. Bu bağlamda yapacağımız çalışmanın temel amacı birtakım kaynaklarda Cürcânî'ye nispet edilen ve günümüzde de iki ayrı baskısı yapılan *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin kendisine aidiyetini incelemek ve araştırmaktır. Bu amaca dönük olarak Cürcânî'ye nispetle baskısı yapılan *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin içeriği, üslup ve muhteva bakımından incelenmiştir. Bu bağlamda çalışma dört başlıktan oluşturulmuş, birinci başlıkta *Dürcü'd-dürer* isimli tefsir hakkında teknik bilgiye, ikinci başlıkta tefsirin Cürcânî'ye ait olduğuna dair delillere, üçüncü başlıkta ait olmadığına dair delillere, dördüncü başlıkta ise, bu delillerin değerlendirilmesine yer verilmiştir. Buna göre *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin Cürcânî'ye ait olduğuna dair birtakım deliller olsa da ait olmadığına dair delillerin daha güçlü olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, Tefsir, Aidiyet, İnceleme.

An Investigation on the Attribution of the Exegetical Work Entitled *Durj al-Durar* to 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî

Abstract

'Abd al-Qâhir al-Jurjânî (d. 471/1078), who represents an important link in the Islamic scholarly tradition, was distinguished in the areas of rhetoric (*balâghat*) and eloquence (*fařahat*), and as a linguist wrote numerous works in these respective fields. Sources also mention Jurjânî among the important names in the field of Quranic exegesis (*tafsir*), and that he wrote works in connection to this field. In this context, the primary objective of this study is to investigate and examine the attribution of the exegetical work entitled *Durj al-durar* to Jurjânî as is found in many a source including a separate, more recently printed edition. In line with this objective, the substance, style and content of the edition ascribed to Jurjânî of the exegetical work *Durj al-durar* has been analyzed. In this regard, the study is comprised of four headings, the first of which has been assigned to *Durj al-durar's* technical details, the second heading to the evidences on the exegetical work belonging to Jurjânî, the third heading on evidences of it not belonging to him, and as for the fourth heading

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı ve İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi snraksoytrbn@hotmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3178-7937>.

* Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

ATIF: Aksoy, Soner. "Abdülkâhir El-Cürcânî'ye Nispet Edilen Dürcü'd-Dürer İsimli Tefsirin Aidiyetine Dair Bir İnceleme". Tefsir Araştırmaları Dergisi 3 / 1 (Nisan 2019): 107-120.

Gönderim Tarihi: 21 Ocak 2019. Kabul Tarihi: 13 Mart 2019. DOI NUMARASI: 10.31121/tader.515622. Araştırma Makalesi. Yayın Tarihi: 30 Nisan 2019.

is where all of these evidences are analyzed. Accordingly, in spite of there being some evidence that the exegetical work entitled *Durj al-durar* belongs to Jurjâni, we have come to the conclusion that the evidence of it not belonging to him is rather more substantial.

Keywords: Jurjâni, *Durj al-durar*, Exegesis, Attribution, Investigation.

GİRİŞ

Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078), bu gün İran sınırları içerisinde yer alan Cürçân şehrinde doğmuş, orada yaşamış, önemli hocalardan özellikle Arap dili ve edebiyatı alanında ders almış, oluşturduğu ders halkaları vasıtasıyla birçok öğrenci yetiştirmiş, dil, belâgat ve fesâhat alanlarında sahip olduğu ilmi birikimi, te'lîf ettiği eserlerle kalıcı hale getirmiş velûd bir âlimdir.¹ Cürçânî'nin kaleme aldığı eserler genellikle Arap dili ve belâgatı sahasında olmakla birlikte, bir kısım kaynaklar kendisinin *Dürcü'd-dürer* isimli bir eserinin olduğunu kaydetmiştir. Günümüzde ise Cürçânî'ye nispet edilen bu eserin, iki ayrı neşri yapılmıştır.

Cürçânî'ye nispet edilerek yayınlanan *Dürcü'd-dürer* isimli eserin kendisine aidiyeti konusunda kesin olmamakla birlikte bir kısım şüphelerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda eserin tahkikini yapan muhakkiklerin kısmen bu şüphelere dikkat çektiklerini belirtmeliyiz.² Ayrıca İsmail Eren tarafından kaleme alınan bir çalışmada, *Dürcü'd-dürer* isimli eserin Cürçânî'ye aidiyeti, *Delâilu'l-i'câz* isimli eserinde yer verilen ayet yorumlarıyla mukayese edilerek incelenmiştir.³ Bununla birlikte biz meseleyi daha geniş bir çerçevede, sistematik ve bütüncül olarak ele almaya çalışacağız. Özellikle *Dürcü'd-dürer* gibi önemli ve hacimli bir eserin Cürçânî'ye aidiyetine dair Türkiye'de ciddi bir çalışmanın yapılmaması, bizi böyle bir araştırma yapmaya sevk etmiştir.

¹ Cürçânî'nin hayatına dair geniş bilgi için bk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydullah el-Ensârî Kemâluddîn el-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-udebâ*, tahk. İbrahim Sâmîrâyî (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985), 265; Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Kiftû, *İnbâhu'r-rwât 'alâ enbâhu'n-nubât* (Beirut: el-Mektebetü'l-Unsurîyye, 2003), 2: 188; Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Iberu fî haberi men gaber*, tahk. Ebû Hâcir Muhammed es-Sa'îd (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2: 330; Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, *Fevâtü'l-vefayât*, tahk. İhsân Abbâs (Beirut: Dâru Sâdir, 1973), 2: 370; Ebû Muhammed b. Ali b. Süleyman el-Yâfirî, *Mirâtü'l-cinân* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 3: 78; Tâcuddîn Takıyyuddîn es-Subkî, *Tabakâtu'l-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, tahk. Mahmud Muhammed Tannâhî (Beirut: Hicr li't-Tıba'a ve'n-Neşr, 1993), 5: 149; Abdurrahmân Ebû Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vuğât*, tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Lübnan: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 2: 106; Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemsuddîn ed-Davûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1: 336; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, tahk. Süleyman b. Sâlih (Suûd: Mektebetü'l-'Ulûm, 1997), 1: 133; Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Felâh İbnu'l-'Imâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'l-zzeheb*, tahk. Mahmud el-Arnâvûd (Beirut: Dâru İbni Kesîr, 1986), 5: 309; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-müfessirîn* (Beirut: Müessesetü's-Sekâfe, 1988), 1: 295; Nasrullah Hacmüftüoğlu, "Abdülkâhir el-Cürçânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: TDV Yay., 1988), 247-248; M. Taha Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 13-22.

² *Dürcü'd-dürer* isimli eserin Ammân ve Britanya olmak üzere iki baskısı yapılmıştır. Yapılan Ammân baskısı iki cilttir. Birinci cildi Tal'at Salâh el-Ferhân tarafından, ikinci cildi ise Muhammed Edîb Şekûr tarafından tahkik edilmiştir. İki muhakkik tarafından yapılan bu baskıda her iki cildin başında da eserin aidiyet konusuna yer verilmiştir. Britanya baskısının da ise el-Fâtîha ve el-Bakara sûresini Velîd b. Ahmed kendisi tahkik etmiş, geri kalan sûreler ise İyâd Abdullatîf el-Kaysî ile birlikte tahkik edilerek dört cilt olarak basılmıştır. Bu tahkikin başında aidiyet meselesine çok kısa değinilmiştir. Bk. Ebû Bekr Abdülkâhir el-Cürçânî, *Dürcü'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-süver*, tahk. Velîd b. Ahmed-Abdullatîf el-Kaysî (Britanya: Mecelletü'l-Hikme, 2008), 1: 51-53; Ebû Bekr Abdülkâhir el-Cürçânî, *Dürcü'd-dürer fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, tahk. Salâh el-Ferhân - Muhammed Şekûr (Ammân: Dâru'l-Fikr, 2009), 1: 15-20, 2: 5-11.

³ Araştırma notu görünümünde olan bu çalışmada *Dürcü'd-dürer* isimli eserin Cürçânî'ye aidiyeti, *Delâilu'l-i'câz* isimli eserinde yer alan ayet yorumları ile mukayese edilerek incelenmiştir. İsmail Eren, "Dürcü'd-Dürer'in el-Cürçânî'ye Nispeti ve Delâilu'l-İcâz İle Mukayesesi", *Türkiye Din Eğitimi Araştırma Dergisi* 2/1 (Haziran 2016): 73-85.

Dolayısıyla yapacağımız bu araştırmanın amaçlarından birisi eser üzerine yapılacak olan çalışmalarla bir zemin oluşturmak ve katkı sağlamaktır. Bu bağlamda eserin Cürcânî'ye ait olup ve olmadığına dair deliller bir bütün olarak tespit edilecek ve inceleme fırsatı bulduğumuz *Dürcü'd-dürer* isimli eserin üslup ve muhtevası ve diğer deliller göz önünde bulundurularak bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu amaca matuf olarak çalışmada ilk olarak tabakât ve fihrist türü eserlerden hareketle Cürcânî'ye nispet edilen *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin hangi kaynaklarda zikredildiği, hangi isimlerle yer aldığı ve nasıl bir içeriğe sahip olduğu gibi teknik bir takım bilgilere yer verilecektir. Daha sonra Cürcânî'ye nispet edilen ve günümüzde de iki ayrı baskısı yapılan *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin kendisine ait olup olmadığına dair delillere değinilecektir. Değerlendirme bölümünde ise, deliller tartışılacak ve bir neticeye varılacaktır. Yapmış olduğumuz bu çalışmada ulaştığımız sonuçları ve verileri paylaşacağımız sonuç kısmıyla çalışma nihayete erdirilecektir.

1. *Dürcü'd-dürer fi tefsîr'il-Kur'âni'l-Azîm* İsimli Eser

Arap dili ve edebiyatına olan hâkimiyetiyle temayüz eden Abdülkâhir el-Cürcânî bu alanlara dair birçok eser telif etmiştir. Özellikle Kur'an'ın i'câzına dair kaleme aldığı *Delâilu'l-i'câz*⁴ isimli eserle meşhur olmuş ve herkesin takdirini kazanmıştır. Bu bağlamda Cürcânî'nin Arap dili, belâgatı ve edebiyatı gibi çeşitli alanlara dair telif ettiği eserler tabakât ve fihrist türü kitaplarda zikredilmiş ve önemli bir kısmı da günümüzde basılmıştır.⁵

Cürcânî dil ve edebiyat alanında öne çıksa da birtakım kaynaklar kendisinin tefsir alanında da önemli bir isim olduğunu ve bu alana dair eserler kaleme aldığını zikretmiştir. Kaynaklarda Abdülkâhir el-Cürcânî'nin tefsir ilmine, yani Kur'an tefsirine yönelik iki eseri olduğu kaydedilmiştir. Bu çalışmalardan birisi tek cilt olduğu ifade edilen *Şerhul'l-Fâtîba* isimli eserdir. İbn Şâkir (ö. 764/1363), Subkî (ö. 771/1370), Davûdî (ö. 945/1539) gibi tabakât eserleri kaleme alan âlimler, Cürcânî'nin eserleri içerisinde bu eserin ismine de yer vermişlerdir.⁶ Ne var ki bu eserin günümüze ulaşmış olup olmadığı bilinmemektedir.

Cürcânî'nin tefsir alanında te'lîf ettiği diğer eseri ise, çalışmamızın konusunu oluşturan *Dürcü'd-dürer* isimli eserdir. Bu eser kaynaklarda farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Söz gelimi tefsirin tahkikini yapan muhakkikler yazma nüshalarda eserin değişik şekillerde isimlendirildiğini tespit etmişlerdir. Bu isimleri, *Dürcü'd-dürer fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm el-müsemmâ bi dürcü'd-dürer*, *Dercü'd-dürer tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* şeklinde sıralayabiliriz.⁷ Diğer taraftan tefsirin Cürcânî'ye ait olduğunu ifade eden Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) eseri, *Dürcü'd-dürer fi't-tesfîr*,⁸ İsmail el-Bağdâdî ise, *Dercü'd-dürer fi tefsîri'l-âyi ve's-suver*⁹ ismiyle zikretmiştir. Eserin Ammân baskısı,

⁴ Bk. Ebû Bekr Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz*, tahk. Abdulhamîd Hindevî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001). Ayrıca bu eser Osman Güman tarafından *Sözcük Dizimi ve Anlambilim* başlığıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Bk. Ebû Bekr Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz Sözcük Dizimi ve Anlambilim*, trc. Osman Güman (İstanbul: Litera Yay., 2008).

⁵ Cürcânî'nin eserlerine dair bk. Enbârî, *Nüzbetü'l-elibbâ*, 265; Suyûtî, *Buğyetü'l-vuğât*, 2: 106; Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbû'âtu'l-Arabîyye* (Mısır: Matba'âtu Serkîs, 1928), 295; Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 15-20.

⁶ İbn Şâkir, *Fevâtü'l-vefayât*, 2: 370; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*: 5: 149; Davûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 1: 336.

⁷ Bk. Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 15; Cürcânî, *Dercü'd-dürer*, 1: 51.

⁸ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfu's-sunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.), 1: 745.

⁹ İsmail b. Muhammed Emîn el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'ârifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabîyye, 1951), 1: 606.

Dürcü'd-dürer fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ismiyle, Britanya baskısı ise *Dercü'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-suver* ismiyle neşredilmiştir.

Bu bağlamda bir eserin kaynaklarda yakın anlamlarda zikredilmesinin İslâm tefsir tarihinde yaygın bir olgu olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰ Bu açıdan farklı isimlendirmeler eserin aidiyeti konusunda şüpheye mahal vermese de eserin tam olarak isminin tespiti noktasında birtakım zorluklar oluşturmaktadır. Diğer taraftan biz, Salâh el-Ferhân ve Muhammed Şekûr tarafından yapılan tahkik üzere eseri incelediğimizden dolayı çalışmamızda bu tahkikte kullanılan *Dürcü'd-dürer fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm* ismini tercih ettiğimizi ve eserin içeriğine dair yapılan atıflarda bu baskının referans alındığını belirtmeliyiz.

Cürcânî'nin hayatına ve eserlerine yer veren erken dönem tabakât ve fihrist türü eserlerde bu tefsirin ismine yer verilmediğini söyleyebiliriz. *Dürcü'd-dürer* isimli bir tefsirin Cürcânî'ye ait olduğunu söyleyen ilk âlim Kâtib Çelebi'dir. Çelebi *Keşfu'z-zunûn* isimli fihrist çalışmasında kendi ifadeyle “درج الدرر في التفسير مختصر للشيخ عبد القاهر الجرجاني ظنا” Muhtasar bir tefsir olan Dercü'd-dürer fi't-efsîr zannî olarak Şeyh Abdülkâhir el-Cürcânî'ye ait bir eserdir.”¹¹ diyerek kesin olmamakla birlikte Cürcânî'nin *Dürcü'd-dürer* isimli bir muhtasar tefsiri olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan Kâtib Çelebi tefsir çalışmaları içerisinde Abdülkâhir el-Cürcânî'nin muhtasar bir cilt halinde başka bir tefsirinin olduğunu zikretmiş, ancak bu eserin Fâtîha tefsiri olabileceği ihtimaline dikkat çekmiştir.¹² Başka bir yerde ise, *Tefsîru Fâtihati'l-Kitâb* isimli çalışmayı ayrı bir eser olarak Cürcânî'ye nispet etmiştir.¹³ Dolayısıyla Kâtib Çelebi Cürcânî'nin tefsir çalışmalarına dair kesin ve açık bilgiler vermemektedir. Başka bir ifadeyle vermiş olduğu bilgilerde bir karışıklığın olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Kâtib Çelebi'nin, *Dürcü'd-dürer* ve *Tefsîru Fâtihati'l-Kitâb*'ın aynı eser mi yoksa farklı eserler mi noktasında kesin bir fikre sahip olmadığını söyleyebiliriz.

Bu noktada Kâtib Çelebi'nin vermiş olduğu bilgilere dayanarak iki ihtimalden söz edilebilir. İlk olarak Kâtib Çelebi *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin kendisine yani yazma nüshalarına ulaşamadığından bu eserin Fâtîha tefsiri mi yoksa ayrı bir eser mi olduğu hususunda kesin bir hükme ulaşamamıştır. Diğer bir ihtimal ise Kâtib Çelebi, *Dürcü'd-dürer* isimli eserin içeriğine vâkıf olduğundan ve inceleme fırsatı bulduğundan dolayı tahmini olarak tefsiri Cürcânî'ye nispet etmiştir. Ne var ki bu zayıf bir ihtimaldir. Zira Çelebi *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin muhtasar olduğunu ifade etmekte, aynı zamanda Fâtîha tefsiri olabileceği ihtimaline dikkat çekmektedir. Hâlbuki *Dürcü'd-dürer* Fâtîha tefsiri olmayıp hacimli bir eserdir. Dolayısıyla bu durum birinci ihtimali yani Kâtib Çelebi'nin *Dürcü'd-dürer* isimli esere ulaşmadığı ihtimalini güçlendirmektedir. Zira *Dürcü'd-dürer* isimli eser kendisine ulaşmış olsaydı, eserin muhtasar, özellikle de Fâtîha tefsiri olmadığı hususunda daha net bilgi verirdi. Dolayısıyla kanaatimize göre Kâtib Çelebi, Cürcânî'nin Fâtîha tefsirine dair bir çalışmasının olduğu hususunda emin olmakla birlikte, bu çalışmanın *Dürcü'd-dürer* mi yoksa ayrı bir çalışma mı olduğu konusunda emin değildir. Bu durumun temel nedeni ise, vurguladığımız üzere Çelebi'nin *Dürcü'd-dürer* isimli eserin yazma nüshalarına ulaşmaması olabilir.

Son dönem Osmanlı âlimlerinden İsmâil el-Bağdâdî'nin (ö. 1920) ilgili eserinde, Cürcânî'nin tefsir çalışmalarına dair daha net bilgi verdiğini görüyoruz. Şöyle ki Bağdâdî Cürcânî'nin eserleri

¹⁰ Bk. Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 203.

¹¹ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1: 745.

¹² Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1: 453.

¹³ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1: 454.

içerisinde *Dercü'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-suver* ve bir cilt olduğunu ifade ettiği *Şerbul'l-Fâtîha* eserlerini hiçbir şüpheye mahal vermeksizin iki ayrı eser olarak zikretmiştir.¹⁴ Dolayısıyla Bağdâdî'nin zikrettiği bu bilgiden, Cürcânî'ye *Şerbul'l-Fâtîha* ve *Dürcü'd-dürer* isiminde iki ayrı tefsir çalışması nispet edildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada Bağdâdî'nin Cürcânî'nin eserlerine dair kesin ve net bilgi vermesinden hareketle *Dürcü'd-dürer* isimli eserin nüshalarına ulaştığını söyleyebiliriz. Ne var ki Bağdâdî'nin, yazma nüshalarda eserin Cürcânî'ye ait olduğu bilgisiyle yetindiği, buna mukabil eserin içeriğini inceleyerek Cürcânî'ye aidiyetini kritik etmediği anlaşılmaktadır. Zira eserin içeriğini incelemiş olsaydı en azından eserin Cürcânî'ye aidiyeti hususunda bir takım şüphelerin olduğunu kaydetmesi beklenirdi.

Carl Brockelmann ise (ö. 1956) Cürcânî'nin kaleme aldığı eserler içerisinde Kur'an tefsirine yönelik sadece *Dürcü'd-dürer* isimli eseri zikretmiş, bu eserin Seyyid Şerîf el-Cürcânî'ye nispet edilmesinin hata olduğuna değinmiş ve eserin çeşitli kütüphanelerde var olan yazma nüshalarına yer vermekle yetinmiştir.¹⁵

Son olarak Cürcânî'ye nispetle baskısı yapılan *Dürcü'd-dürer* isimli eserin filolojik tefsir kategorisinde yer alan bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Eser Mushaf sırası itibariyle Kur'an'ın bütün sûrelerini kapsamakla birlikte, sûreler içerisinde yer alan bazı ayetler tefsir edilmemiştir. Ayetler ağırlıklı olarak i'râb, sarf, belâgat ve iştikâk gibi veriler ışığında, dilsel bir çerçevede tefsir edilse de zaman zaman rivayetlere özellikle nüzul sebeplerine, çeşitli müfessirlerin görüşlerine, kıraatlere ve ahkâmla alakalı açıklamalara da yer verilmiştir.¹⁶ Dolayısıyla *Dürcü'd-dürer* Kur'an tefsiri açısından önemli ve hacimli bir kaynak olup eser, rivayete ve özellikle dirayete dayalı çok değerli bilgileri içermektedir.

2. Tefsirin Cürcânî'ye Ait Olduğuna Dair Deliller

Kâtib Çelebi ve İsmail el-Bağdâdî'nin Cürcânî'ye nispet ettiği *Dürcü'd-dürer* isimli eserin daha önce de zikrettiğimiz üzere Ammân ve Biritanya olmak üzere iki ayrı baskısı yapılmıştır. Biz bu başlık altında Cürcânî'ye nispetle baskısı yapılan bu eserin kendisine ait olduğuna dair delillere yer vereceğiz.

İlk olarak eserin tahkîkini yapan Velîd b. Ahmed ve İyâd Abdullatîf araştırmaları neticesinde eserin Abdülkâhir el-Cürcânî'ye ait olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Başka bir ifadeyle çeşitli delillere dayanarak *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin kesin olarak Cürcânî'ye ait olduğunu vurgulamışlardır.¹⁷ Kendilerini bu kanaate sevk eden delilleri; Kâtib Çelebi, İsmail el-Bağdâdî, Brochelmann ve Âdil Nüveyhiz gibi âlimlerin ilgili çalışmalarında bu eseri Cürcânî'ye nispet etmeleri, yazma nüshalarda eserin Cürcânî'ye ait olduğunun belirtilmesi, eserde Cürcânî'nin üslubunu yansıtan dilsel tahlillere ve belâgî açıklamalara bolca yer verilmesi şeklinde sıralayabiliriz.¹⁸

Eserin Cürcânî'ye ait olduğuna dair diğer başka deliller de mevcuttur. Sözelimi eserde Cürcânî'den sonra yaşayan âlimlere atıf yapılmaması buna mukabil yapılan atıfların Cürcânî'den önce yaşayan âlimlere isnat edilmesi eserin Cürcânî'ye ait olma ihtimaline işaret eden bir delildir.

¹⁴ İsmail el-Bağdâdî, *Hedyyetu'l-ârifîn*, 1: 606.

¹⁵ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabi*, trc. Abdulhalîm en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1977), 5: 206.

¹⁶ Bk. Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 99 vd.

¹⁷ Cürcânî, *Dercü'd-dürer*, 1: 51.

¹⁸ Cürcânî, *Dercü'd-dürer*, 1: 53.

Ayrıca eserde az da olsa Cürçânî'nin sistematize ettiği nazm teorisini çağrıştıran ifadelerin kullanılması,¹⁹ eserin Cürçânî'ye ait olduğuna dair bir başka delil olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda şu ayeti örnek olarak verebiliriz:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَلِيَّ فَضَلُّنَاكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.” (el-Bakara 2/47).

Bu ayette itnâb ve te'kid olduğuna değinen müellif *هو غاية الفصاحة* “Kur'an'ın Arapların bildikleri, son derece fasih bir nazm üzerine indirildiğini” vurgulamıştır.²⁰ Bu bağlamda başka bir örnek olarak şu ayeti gösterebiliriz:

قَالَ لَهُمْ مُوسَى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيَسْحَبَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى

“Musa onlara şöyle dedi: Size yazıklar olsun! Allah'a yalan iftira etmeyin, yoksa Allah sizi bir azapla yok eder ve O'na iftira edenler harap olmuştur.” (Tâhâ 20/61).

Bu ayette takdîm-te'hîr olduğuna dikkat çeken müellif şöyle bir açıklama yapmıştır: “Ayetin nazımının güzel bir yolla ifade edilmesi, üstün bir belâgata ve fesâhata işaret eder.”²¹

Bu çerçevede başka örnekler de verilebilir.²² Dolayısıyla eserde geçen bu örnekler az olmakla birlikte Cürçânî'nin *Delâilu'l-i'câz* isimli eserinde sistematize ettiği nazm teorisini yansıttığını, en azından çağrıştırdığını söyleyebiliriz. Bu çağrışım da eserin Cürçânî'ye ait olduğuna işaret eden bir delil olarak kabul edilebilir.

Dürcü'd-dürer isimli çalışmanın filolojik ağırlıklı bir tefsir olması bu bağlamda ayetlerin tefsirinde çeşitli nahiv kurallarına, morfolojik tahlillere, mecâz, kinâye, i'câz ve hazf gibi birçok belâgî açıklamaya yer verilmesi, eserin Cürçânî'ye ait olduğuna dair bir başka delil olarak görülebilir. Özellikle Cürçânî'nin dilci ve edebî kimliği göz önünde bulundurulduğunda bu delilin daha da anlam kazandığı söylenebilir. Zira eserde birçok yerde Arap dilinin belâgî ve edebî üslup özellikleri kullanılmıştır.²³ Dolayısıyla bu yaklaşım tarzı Cürçânî'nin üslubu ve ilmi kimliğiyle örtüşmektedir.

Zikredildiği üzere *Dürcü'd-dürer* isimli eserin Cürçânî'ye ait olduğuna işaret eden birtakım deliller vardır. Daha önce dikkat çektiğimiz üzere eserin Britanya baskısında bu deliller dikkate alınarak çalışmanın Cürçânî'ye ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Ait Olmadığına Dair Deliller

Bu başlık altında *Dürcü'd-dürer* isimli çalışmanın Cürçânî'ye ait olmadığına dair delillere yer verilecektir. İlk delil olarak, Cürçânî'nin hayatına ve eserlerine yer veren erken dönem tabakât ve fihrist türü eserlerde bu eserin ismine yer verilmemesi zikredilebilir. Daha önce kaydettiğimiz üzere Cürçânî'nin eserleri içerisinde bu eseri ilk zikreden âlim Kâtib Çelebi'dir. Ne var ki Kâtib Çelebi'nin

¹⁹ Bilindiği gibi nazm teorisi Kur'an'ın i'câzının kelimelerin kendisinde değil, kelimelerin birbiriyle olan ilişkisinde olduğunu ön gören bir yaklaşım olup Cürçânî tarafında te'lif edilen *Delâilu'l-i'câz* isimli eserde sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Nazm teorisine dair geniş bilgi için bk. Ebû Bekr Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilu'l-i'câz*, tahk. Mahmud Muhammed Şâkir (Kahire: Matba'atü'l-Medenî, 1992); Velid Muhammed Murâd, *Nazarîyyetü'n-nazm ve kıymetuhâ fi'd-dirâseti'l-lugavîyye* (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1983); Mahmûd es-Seyyid Şeyhûn, *el-I'câz fi nazmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mek-tebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1978); İbrahim Rahmânî, *en-Nazmü'l-Kur'ânî ve eseruhû fi ahkâmî't-teşrî'* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010); M. Taha Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017).

²⁰ Cürçânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 148.

²¹ Cürçânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 290.

²² Daha fazla örnek için bk. Cürçânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 290, 394, 421, 635.

²³ Cürçânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 291, 294, 338, 411, 511, 533, 593, 2: 175, 243.

bu konuda verdiği bilgi net değildir. Bu bağlamda Cürcânî'nin *Dürcü'd-dürer* isimli bir eserinin olduğunu kesin bir dille kaydeden ilk âlim İsmail el-Bağdâdî'dir. Dolayısıyla Bağdâdî'nin geç bir dönemde yaşamış olması ve Cürcânî'nin hayatına ve eserlerine yer veren ilk dönem kaynaklarda bu eserin zikredilmemesi, çalışmanın Cürcânî'ye aidiyeti hususunda şüphe oluşturmaktadır.

Dürcü'd-dürer isimli çalışmanın Cürcânî'ye ait olmadığına dair öne çıkan delillerden bir diğeri, eserin müellifi ile Cürcânî'nin farklı mezheplere ve dil ekollerine mensup olmalarıdır. Şöyle ki kaynakların Cürcânî'nin Basra dil ekolüne meyilli olduğunu zikretmesine mukâbil,²⁴ *Dürcü'd-dürer* isimli eserin müellifi dile dair açıklamalarda genellikle Kûfe dil ekolüne meyletmış ve bu ekolün görüşlerine sıklıkla yer vermiştir. Özellikle Kûfe dil ekolünün önemli isimlerinden birisi olan Ferrâ'nın (ö. 207/822) görüşlerine çok sık atıf yapılmıştır. Bu bağlamda şu ayeti örnek olarak verebiliriz:

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“Şığırın bir parçası ile ona vurun. İşte Allah ölüleri böyle diriltir ve umulur ki akledersiniz diye ayetlerini size gösterir.” (el-Bakara 2/73).

Bu ayette (المَوْتَى) “ölüler” kelimesini açıklarken detaylı bir şekilde Ferrâ'nın görüşüne yer verilmiş, Basra dil ekolünün görüşlerine ise, (فيل) “denildi” ifadesiyle sadece iki kelimeyle değinilmiştir.²⁵ Bu bağlamda daha birçok örnek verilebilir.²⁶ Dolayısıyla Kûfe dil ekolünün görüşlerine sıklıkla yer verilmesi, eserin Cürcânî'ye ait olmadığı izlenimi vermektedir.

Cürcânî'nin kaynaklarda Şâfî ve Eş'arî olduğunun zikredilmesine karşın²⁷ *Dürcü'd-dürer* isimli eserin müellifinin fikhî ve itikadî konularda genellikle Hanefilerin özellikle Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerine yer vermesi, eserin Cürcânî'ye ait olmadığına işaret eden başka bir delildir. Şöyle ki eserin müellifi çoğu zaman Hanefilerin görüşlerini nakletmekle yetinmiş ve özellikle Ebû Hanîfe'ye sıklıkla atıf yapmıştır. Bu bağlamda şu ayeti örnek olarak verebiliriz:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Şüphesiz inananlar, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbüilerden, Allah'a ve ahiret gününe inanan ve sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülecek de değillerdir.” (el-Bakara 2/62).

Bu ayette müellif, sâbüilerin kimler olduğuna dair Ebû Hanîfe'nin *ehl-i kitab* ve İmâmeyn'in *yıldızlara ibadet edenler* yönündeki görüşlerine yer vermiş, Şâfîilerin görüşlerine değinmemiştir.²⁸ İtikadî konularda da benzer bir durumun olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda, şu ayeti örnek olarak verebiliriz:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا

²⁴ Boyalık kesin bir dille Cürcânî'nin Ebû Ali el-Fârîsî kanalıyla Basra dil ekolüne mensup olduğunu söylese de Cürcânî'nin hangi nahvî mezhebi benimsediğine dair kaynaklarda net bir bilgi yoktur. Bazı eserlerinde Basralı dilcilere hitaben ashâbuna ifadesini kullanması, Basra dil ekolünün önemli isimlerinden olan Sibeveyhi'ye çokça atıf yapması ve Basra dil ekolünün fikirleriyle ortak fikre sahip olması gibi gerekçelerle Basra dil ekolüne mensup olduğu söylenmiştir. Bk. Fuâd Ali Muhaymir, *Felsefetü'n-nahviyye fi delâilü'l-i-câz* (Kahire: Dârus's-Sekâfe, 1983), 14; Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâbat*, 16.

²⁵ Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 86.

²⁶ Bk. Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 186, 1: 246, 1: 388, 2: 530, 2: 598.

²⁷ Subkî, *Tabakâtü's-Şâfî'iyye*: 5: 149.

²⁸ Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 169.

“Şüphesiz ki onlar, Allah’ı ve O'nun peygamberlerini inkâr ederler ve Allah ile O'nun peygamberleri arasında ayırım yapmak isterler. Ve onlar şöyle derler: Bir kısmına inanırız, bir kısmını inkâr ederiz. İşte onlar bunun arasında bir yol tutmak isterler.” (en-Nisâ 4/150).

Bu ayetin tefsirinde müellif “و في الآية دليل على أن الإيمان لا يزيد ولا ينقص”²⁹ diyerek Hanefîlerin dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsemiştir. Bu bağlamda daha birçok örnek verilebilir.³⁰ Dolayısıyla kaynaklarda Cürcânî'nin Eş'arî, Şâfî ve Basra dil ekolüne mensup olduğu söylenmesine karşın, bu eserde tersi bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu durum eserin Cürcânî'ye ait olmadığına işaret eden bir husus olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Ammân baskısında, bu noktalara dikkat çekilerek *Dürcü'd-dürer* isimli eserin müellifinin Hanefî olduğu kanaati belirtilmiştir.³¹

Dürcü'd-dürer isimli eserin Cürcânî'ye ait olmadığına dair diğer bir delil, Cürcânî tarafından sistematik hale getirilen (نظرية النظم) “nazm teorisine” dair atıfların eserde oldukça az ve sınırlı olmasıdır. Daha önce dikkat çektiğimiz üzere nazm teorisi Kur'an'ın i'câzının kelimelerin kendisinde değil, kelimelerin birbiriyle olan ilişkisinde olduğunu ön gören bir yaklaşım olup, Cürcânî tarafında te'lîf edilen *Delâilu'l-i'câz* isimli eserde sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda *Dürcü'd-dürer* isimli eserde kayda değer anlamda bu teoriye yer verilmemekle birlikte, nazm teorisine aykırı birtakım ifadelerin kullanıldığını söyleyebiliriz. Özellikle birçok yerde, ayet sonlarında yer alan kelimelerin yazılışına dair yapılan (لوفق رؤوس الأي) “ayet sonlarının uyumlu olması için”³² yorumu nazm teorisine aykırı bir yorum olarak anlaşılabilir. Zira nazm teorisinde her kelime ve harf bulunmuş olduğu cümle içerisinde ses ve şekil olarak değil, nahiv ve i'râbına göre anlam ve değer kazanır. Dolayısıyla Cürcânî'nin sistematik hale getirdiği nazm teorisinin eserde işlenmemesi ve bu teoriyi çağrıştıran ifadelerin çok az kullanılması, ayrıca nazm teorisine aykırı birtakım ifadelere yer verilmesi eserin Cürcânî'ye ait olmadığına işaret etmektedir.

Tefsirin Cürcânî'ye ait olmadığına delalet eden diğer bir husus ise, eserin içeriğinde yapılan atıflarla ilgilidir. Şöyle ki eserde, kaynaklarda Cürcânî'nin en önemli hocası olarak zikredilen Ebu'l-Hüseyin el-Fârisî'ye (ö. 421/1030) atfın yapılmaması dikkat çekicidir. Zira kaynaklar, Cürcânî'nin bu hocasından çokça nakilde bulunduğunu ifade etmektedir.³³ Örneğin Cürcânî *el-Muktesid fî şerhi'l-îzâh* isimli eserinde bu hocasına çok atıf yapmıştır.³⁴ Dolayısıyla Cürcânî'nin en önemli hocası olan Ebu'l-Hüseyin el-Fârisî'ye herhangi bir atfın bulunmaması, eserin Cürcânî'ye ait olmadığını işaret etmektedir.

Eserde yapılan atıflarda dikkat çekici diğer bir husus ise, bir yerde Cürcânî'ye aidiyeti bilinmeyen bir eserin zikredilmesidir. Şöyle ki müellif el-Haşr 59/24 ayetinde yer alan (البارئ) “yaratıcı” sıfatını tefsir ederken bu hususta *Miftâhu'l-hudâ* isimli eserde yeterince söz söylediğini zikretmiştir.³⁵ Ne var ki kaynaklarda Cürcânî'nin bu isimde bir eserinin olduğuna dair bir bilgi yoktur. Sadece

²⁹ Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 537.

³⁰ Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 74, 1: 177, 1: 485, 2: 77, 2: 318.

³¹ Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 16.

³² Bk. Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 2: 111, 180, 297, 387.

³³ Enbârî, *Nüzhbetü'l-elîbbâ*, 266.

³⁴ Bk. Ebû Bekr Abdülkâhir el-Cürcânî, *el-Muktesid fî şerhi'l-îzâh*, thk. Kâzım Mercân (Irak: Menşûrâtü Vizâratü's-Sekâfe, 1982), 1: 135, 179, 194, 221, 404.

³⁵ Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 2: 631.

*Kitâbu'l-miftâh fi's-sarf*³⁶ isminde bir eseri olup, bu eser atıf yapılan eserden farklı bir eserdir. Zira bu eser sarf ilmiyle ilgili bir eser olup, tefsirde atıf yapılan bağlama dair bir bilgiyi içermemektedir. Başka bir ifadeyle (البارئ) sıfatının açıklamasına dair bir bilgiye bu eserde yer verilmemiştir. Dolayısıyla bu durum *Dürcü'd-dürer* isimli eserin Cürcânî'ye ait olmadığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak sistematik bir şekilde vermeye çalıştığımız bütün bu deliller *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin Abdülkâhir el-Cürcânî'ye ait olmadığını göstermektedir. Nitekim daha önce dikkat çektiğimiz üzere Ammân baskısında bu delillere dayanılarak eserin kesin olarak Cürcânî'ye nispet edilmesinin doğru olmadığı belirtilmiştir.

4. Delillerin Değerlendirilmesi

Daha önceki iki başlıkta *Dürcü'd-dürer* isimli eserin Cürcânî'ye ait olduğuna ve olmadığına dair delillere yer vermeye çalıştık. Bu başlık altında ise, yer verdiğimiz bu deliller tartışılacak ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. İlk olarak şuna dikkat çekmeliyiz ki eserin yapılan iki baskısında iki farklı kanaat belirtilmiştir. Daha önce dikkat çektiğimiz üzere Biritanya baskısında eserin Cürcânî'ye aidiyeti hususunda daha kesin bir görüş belirtilirken, Ammân baskısında bu aidiyet şüphe ile karşılanmıştır.

Delillerin değerlendirilmesine geçmeden konuya ışık tutması açısından Cürcânî'nin te'lif hayatına dikkat çekmemiz faydalı olacaktır. Şöyle ki Cürcânî'nin telif hayatı genellikle iki evrede ele alınmıştır. Cürcânî ilmi hayatının ilk evresinde nahiv, sarf ve sesbilgisi gibi daha çok teknik olarak dil ile ilgili konulara yoğunlaşmış ve bu alanlara dair çok sayıda eser kaleme almıştır.³⁷ Bu süreç yaklaşık hicrî 450 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihten ölümüne kadar Cürcânî, dil meselelerini farklı bir boyutta ele almıştır. Başka bir ifadeyle Cürcânî, telif hayatının ikinci dönemini oluşturan bu dönemde, belâgat ve dil felsefesi alanlarına yoğunlaşmış; iki önemli ve meşhur eseri olan *Delâilu'l-i'câz* ve *Esrâru'l-belâga'yı* kaleme almıştır.³⁸

Cürcânî'nin telif hayatına dair çizilen bu genel çerçeve göz önünde bulundurulduğunda *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin Cürcânî'ye aidiyeti hususunda bir değerlendirme yapılabilir. Şöyle ki Cürcânî'nin telif hayatının ikinci dönem eserlerinden olan *Delâilu'l-i'câz* ve *Esrâru'l-belâga'yı* üslup ve muhteva olarak *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirle karşılaştırdığımızda ciddi farklılıkların olduğunu görüyoruz. Daha önce değinildiği üzere *Delâilu'l-i'câz* isimli eserinde Cürcânî, Kur'an'ın i'câzına yönelik nazm teorisini sistematik bir şekilde ele almış ve birçok ayeti şâhid olarak kullanmıştır. Cürcânî şâhid olarak kullanmış olduğu bu ayetleri nazm teorisi çerçevesinde tefsir etmiştir. Bu bağlamda *Delâilu'l-i'câz*'da yer verilen bu ayet yorumları ile *Dürcü'd-dürer* isimli eserde yer alan ayet yorumları karşılaştırıldığında temel farkların olduğu ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki *Delâilu'l-i'câz*'da nazm teorisi bağlamında tefsir edilen birçok ayet *Dürcü'd-dürer*'de kısa dilsel birtakım açıklamalarla geçirilmiş, ayrıca *Delâilu'l-i'câz*'da açıklaması yapılan birçok ayet tefsir edilmemiştir.³⁹ Dolayısıyla *Delâilu'l-i'câz*'da yapılan ayet yorumlarıyla *Dürcü'd-dürer*'de yapılan ayet yorumlarının örtüşmediği rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca *Dürcü'd-dürer* isimli eseri Cürcânî'nin ikinci dönem eserlerinden olduğunu kabul

³⁶ Ebû Bekr Abdülkâhir el-Cürcânî, *Kitâbu'l-miftâh fi's-sarf*, thk. Ali Tevfik (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987).

³⁷ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 17-19.

³⁸ Bk. Ahmed Matlûb, *Abdülkâbir el-Cürcânî belâgatubû ve nakdubû* (Kuveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât, ts.), 28-33.

³⁹ Bk. Eren, "Dürcü'd-Dürer'in el-Cürcânî'ye Nispeti ve Delâilu'l-İ'câz İle Mukayesesi", 76-84.

etmiş olursak, bu teorinin uygulamasını ve pratik karşılığını kısmen de olsa eserde bulmamız gerekirdi.⁴⁰ Aynı şekilde iki eserde kullanılan üslubun da farklı olduğunu görüyoruz. Sözgelimi *Delâilu'l-i'câz*'da güçlü ve ağır edebî bir üslup kullanılırken, *Dürcü'd-dürer*'de sade ve basit bir üslup kullanılmıştır.

Dürcü'd-dürer isimli tefsiri üslup ve muhteva olarak Cürcânî'nin *Esrâru'l-belâga* eseriyle kıyasladığımızda da benzer bir durumla karşılaşyoruz. Şöyle ki Cürcânî *Esrâru'l-belâga* isimli çalışmasında beyân ilmini tesis etmiş⁴¹ ve bu ilmin alt başlıklarını oluşturan teşbîh, istiâre, kinâye ve temsîl konularını geniş bir şekilde ele almıştır.⁴² Ele almış olduğu bu konular çerçevesinde birtakım ayet yorumlarına yer vermiştir.⁴³ Bu ayet yorumlarıyla *Dürcü'd-dürer* isimli eser içerisinde yer alan ayet yorumlarını karşılaştırdığımızda, yukarıda *Delâilu'l-i'câz* bağlamında kaydettiğimiz duruma benzer bir durum ile karşılaşmaktayız. Diğer taraftan *Esrâru'l-belâga*'da konular ağır bir dilsel üslupla açıklanırken, *Dürcü'd-dürer* sade, kısa ve basit bir dil kullanılmıştır.

Dolayısıyla *Dürcü'd-dürer* adlı tefsir Cürcânî'nin ikinci dönem eserleri içerisinde yer alan *Delâilu'l-i'câz* ve *Esrâru'l-belâga* ile üslup ve muhteva açısından karşılaştırıldığında çok ciddi farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum en azından *Dürcü'd-dürer* adlı tefsirin Cürcânî'nin ikinci dönem eserlerinden olmadığı noktasında kesin bir fikir vermektedir. Bu bağlamda Ammân baskısında *Dürcü'd-dürer*'in Cürcânî'nin ilmi hayatının ilk eserlerinden olabileceği ihtimaline dikkat çekilmiştir. Şöyle ki Cürcânî'nin ilmi ve fikri düşüncesi tam olarak olgunlaşmadan ve nazm teorisine dair düşüncesini ortaya koymadan önce bu eseri kaleme aldığı zikredilmiştir. Ayrıca Cürcânî'nin *Dürcü'd-dürer*'i kaleme aldığıda Hanefî mezhebine ve Kûfe dil ekolüne mensup olduğuna, sonraki süreçte Şâfî mezhebinde ve Basra dil ekolünde karar kıldığına değinilmiştir.⁴⁴

Zikrettiğimiz deliller ve değerlendirmeleri dikkate aldığımızda muhakkik tarafından yapılan bu tespitin ihtimal dahilinde olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Cürcânî'nin *Delâilu'l-i'câz* ve *Esrâru'l-belâga* çalışmalarının üslup ve içeriğinin, *Dürcü'd-dürer* ile örtüşmemesi kanaatimizce bu sonuca götüren çok güçlü bir delildir. Dolayısıyla bu delil ışığında *Dürcü'd-dürer* isimli eserin en azından Cürcânî'nin son dönem eserlerinden olmadığını söyleyebiliriz.

Diğer taraftan Ammân baskısında dikkat çekildiği üzere *Dürcü'd-dürer* isimli eserin Cürcânî'nin telif hayatının ilk eserlerinden olduğu ihtimali üzerinde durabiliriz. Bu ihtimalin birkaç açıdan güçlü

⁴⁰ Eserde birkaç yerde nazm teorisini çağrıştıran ifadelerin kullanılması, eserin Cürcânî'ye ait olduğu noktasında kayda değer bir delil değildir. Ayrıca Kur'an nazmına dair vurgular birçok âlim tarafından kullanılmakla birlikte bu teoriyi sistematik hale dönüştüren Cürcânî'dir. Dolayısıyla eserin Cürcânî'ye ait olduğu varsayıldığında bu tür vurguların çokça yer alması gerekirdi. Bk. İbrahim Rahmani, *en-Nazmu'l-Kur'ânî*, 65.

⁴¹ Bir takım kaynaklarda Abdülkâhir el-Cürcânî'nin beyân ve me'ânî ilimlerinin kurucusu olduğu zikredilmiştir. Bk. Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemenî, *İşâratü't-ta'yîn fî terâcim'n-nuhât ve'l-luğaviyyîn*, tahk. Abdülmecîd Diyâb (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, 1986), 188.

⁴² Bk. Ebû Bekr Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, tahk. Muyesser Akkâr - Mustafa Şeyh Mustafa (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2007).

⁴³ Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, 53, 198, 255, 263, 286.

⁴⁴ Bizim kanaatimize göre *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin müellifinin Hanefî ve Mâturîdî olmasına mukabil Cürcânî'nin Şâfî ve Eş'arî olduğunun söylenmesi güçlü bir delil değildir. Zira kaynakların Cürcânî'nin Şâfî ve Eş'arî olduğunu zikretmesine mukabil, eserlerinden hareketle Cürcânî'nin hangi mezhebi benimsediğini tespit etmek mümkün gözüküyor. Başka bir ifadeyle Cürcânî'nin eserleri, hangi fikhî ve itikadî mezhebi benimsediğine dair doğrudan somut bilgi vermemektedir. Kaldı ki bazı kaynaklarda Eş'arî nispetine (اصولي) "usulcu" kaydı düşülmesi dikkat çekicidir. Bu kayıt Cürcânî'nin bir Eş'arî kelamcıdan ziyade usulcü olduğuna işaret etmiş olabilir. Dolayısıyla bize göre Cürcânî'nin Eş'arî ve Şâfî mezhebinin benimsediği ön görülerek *Dürcü'd-dürer*'in kendisine ait olmadığını söylenmesi güçlü bir çıkarım değildir. Bk. İbn Şâkir, *Fevâtü'l-vefayât*, 2: 370; Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 17.

bir ihtimal olmadığını söyleyebiliriz. İlk olarak Cürcânî genel kabule göre 471/1078 yılında vefat etmiştir. Daha önce değindiğimiz üzere Cürcânî'nin kaynaklarda en önemli hocası olarak zikredilen isim Ebu'l-Hüseyn el-Fârisî'dir ki 421/1030 tarihinde vefat etmiştir. Dolayısıyla Cürcânî hocası vefatından elli yıl sonra vefat etmiştir. Bu bağlamda Cürcânî'nin hicri dördüncü asrın sonu beşinci asrın başında dünyaya geldiğini kabul edersek daha ilmi hayatının başlangıcında Ebu'l-Hasen el-Fârisî'den ders aldığı sonucunu çıkarırız. Dolayısıyla *Dürcü'd-dürer'in* Cürcânî'nin ilk eserlerinden olduğunu varsayarsak, bu hocasına eserde atfı yapması gerekirdi. Örneğin daha önce vurguladığımız üzere Cürcânî'nin ilk dönem eserlerinden olduğu kaydedilen⁴⁵ *el-Muktesid fi şerhi'l-îzâh* isimli eserde Ebu'l-Hasen el-Fârisî'ye çokça atfı yapılmıştır. Oysa *Dürcü'd-dürer'*de, Cürcânî'nin bu hocasına hiç atfı yapılmamıştır. Dolayısıyla bu durum *Dürcü'd-dürer* isimli eserin Cürcânî'ye aidiyeti kabul edildiği takdirde, Cürcânî'nin ilk dönem eserlerinden olmadığı ihtimalini güçlendirmektedir.

Diğer bir husus ise, Cürcânî gibi bir âlimin ilmi hayatının hemen başlangıcında bir tefsir kaleme almasını pek muhtemel görmüyoruz. Bilindiği üzere Kur'an'ı tefsir etmek güçlü bir ilmi altyapı oluşturmaya ve belli ilimleri tahsil etmeye bağlıdır. Özellikle klasik tefsir anlayışında bu yaklaşımın ve bakış açısının hâkim olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁶ Bu açıdan baktığımızda Cürcânî'nin ilmi ve fikri olgunluğa erişmeden, telif hayatının ilk evresinde tefsir kaleme aldığı ihtimalini, zayıf bir ihtimal olarak gördüğümüzü belirtmeliyiz.

Bu noktada başka bir takım ihtimaller de mümkündür. Örneğin Biritanya baskısında bazı araştırmacıların bu eseri Ebû Ali el-Hasen b. Yahyâ el-Cürcânî'ye (ö. Hicri 400'den önce) nispet ettiğine dikkat çekilmiştir. Ancak muhakkik tefsir kaynaklarında Ebû Ali el-Hasen el-Cürcânî'den nakledilen rivayetlerle *Dürcü'd-dürer* içerisinde yer alan rivayetleri karşılaştırmış ve bu tespitin doğru olmadığını belirtmiştir.⁴⁷ Bu bağlamda tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda *Dürcü'd-dürer* isminde bir eser ne Ebû Ali el-Hasen b. Yahyâ el-Cürcânî'ye ne de başka bir âlime nispet edilmiştir. Bu açıdan yukarıda yapılan tespitin doğru olmadığı görüşüne katılıyoruz. Ayrıca kanaatimize göre *Dürcü'd-dürer* isimli eserin kime ait olduğu hususunda akıl yürütmeye değil, somut delillere dayanılması gerekir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla kaynaklarda böyle somut bir delil yer almamaktadır.

Bütün bu değerlendirmeler ve deliller ışığında *Dürcü'd-dürer* isimli eserin Cürcânî'ye nispeti noktasında farklı ihtimallerin olabileceğini söyleyebiliriz. İlk olarak eserin Cürcânî'ye ait olduğu varsayıldığında iki ihtimalden söz edilebilir. Şöyle ki Cürcânî ya bu eseri telif hayatının ilk evresinde ya da ikinci evresinde kaleme almıştır. İkinci evresinde kaleme aldığı eserlerin üslup ve muhtevası ile *Dürcü'd-dürer'*in üslup ve muhtevası karşılaştırıldığında bu ihtimal zayıf bir ihtimal olarak gözükmektedir. İkinci ihtimal ise, Ammân baskısında da değinildiği üzere *Dürcü'd-dürer'*in Cürcânî'ye ait olması, ancak Cürcânî, bu eseri ilmi hayatının başlangıcında kaleme almasıdır. Bu ihtimale göre bu eser Cürcânî'nin ilk ilmi ürünlerinden olması sebebiyle hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı eserlerin üslup ve muhtevasına kıyasla farklılık göstermektedir. Daha önce belirttiğimiz çeşitli gerekçelere bağlı olarak bize göre bu ihtimal zayıf bir ihtimaldir.

⁴⁵ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 18.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burbân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957), 2: 148.

⁴⁷ Cürcânî, *Dürcü'd-dürer*, 1: 53.

Sonuç olarak bütün bu delilleri göz önünde bulundurduğumuzda *Dürücü'd-dürer*'in Cürcânî'ye ait olmadığı ihtimali yüksektir. Bu bağlamda tefsirin Cürcânî'ye ait olmadığı yönünde ortaya koymaya çalıştığımız delillerin daha güçlü, rasyonel ve ikna edici deliller olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan eserin Cürcânî'ye ait olmadığı kuvvetle muhtemel olmakla birlikte kime ait olduğu noktasında tarihsel bir veriye ulaşamadık. Dolayısıyla bu noktada farklı ihtimallerden söz edilebilir. Tefsirin içerisinde yapılan şahıs atıflarından hareketle, eserin Cürcânî'nin yaşadığı dönemde kaleme alındığını ve geç de olsa bir takım kaynaklarda bu eserin Cürcânî'ye nispet edildiğini dikkate aldığımızda, bu eserin Cürcânî'nin ders halkalarına katılan öğrencilerinden birisinin kaleme aldığı ve bir şekilde bunun Cürcânî'ye nispet edildiği ihtimali söz konusu olabilir. Ancak bu ihtimal güçlü değildir ve ispata muhtaçtır. Son olarak *Dürcü'd-dürer* isimli çalışmanın kuvvetle muhtemel Cürcânî'ye ait olmadığını, bununla birlikte kime ait olduğu hususunda en azından kuvvetli bir ihtimalden söz edilemeyeceğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Yazma eserler İslâm ilim geleneğinin bilgi ve bilim hazinesidir. İslâm geleneğinde var olan ilmi birikim yazma eserler vasıtasıyla bugünlere ulaşmıştır. Ne var ki elimize ulaşan bazı yazma eserlerin hangi âlime ait olduğu tam olarak belirlenememiştir. Diğer taraftan bazı yazma eserler çeşitli delillere dayanılarak belli bir âlime nispet edilmiştir. Bu bağlamda çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *Dürcü'd-dürer* isimli tefsirin Abdülkâhir el-Cürcânî'ye ait olduğu ifade edilerek neşredilmiştir. Biz bu çalışmada Cürcânî'ye nispetle baskısı yapılan bu tefsirin kendisine ait olup olmadığını incelemeye çalıştık.

İlk olarak yapmış olduğumuz bu araştırmadan hareketle *Dürcü'd-dürer* isimli tefsir çalışmasının İslâm tefsir geleneği açısından önemli bir eser olduğunun altını çizebiliriz. Bununla birlikte araştırmalarımız neticesinde bu kıymetli eserin Cürcânî'ye ait olup olmadığı noktasında birtakım şüphelerin olduğunu gördük. Biz bu çalışmada bu şüpheleri sistematik ve bilimsel bir yaklaşımla ele almaya ve bir sonuca ulaşmaya çalıştık. Buna göre mevcut veriler ışığında kesin ve nihai bir kanaate varmak mümkün olmamakla birlikte, *Dürcü'd-dürer* isimli eserin Cürcânî'ye ait olmadığına dair delillerin daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak yapmış olduğumuz bu araştırmanın özellikle Türkiye'de *Dürcü'd-dürer* isimli eser üzerine yapılacak olan araştırmalara bir zemin oluşturacağını ve katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Zira bu hususta son sözün söylenmediğini ve daha derin araştırmalara ve incelemelere ihtiyaç duyulduğunu belirtmeliyiz. Özellikle *Dürcü'd-dürer* isimli çalışmanın Cürcânî dışında bir âlime ait olduğu ihtimalinin dikkate alınması ve araştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emîn. *Hediyyetu'l-ârifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 1951.
- Boyalık, M. Taha. *Dil, Söz ve Fesâhat*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabi*. Trc. Abdulhalîm en-Neccâr. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1977.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir. *Dercü'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-suver*. Thk. Velîd b. Ahmed-Abdullatîf el-Kaysî. Biritanya: Mecelletü'l-Hikme, 2008.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir. *Delâilu'l-i'câz*. Thk. Abdulhamîd Hindevî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir. *Delâilu'l-İ'câz Sözdizimi ve Anlambilim*. Trc. Osman Güman. İstanbul: Litera Yayınları, 2008.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir. *Dürcü'd-dürer fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Salâh el-Ferhân - Muhammed Şekûr. Ammân: Dâru'l-Fikr, 2009.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir. *el-Muktesid fî şerbi'l-îzâb*. Thk. Kâzım Mercân. Irak: Menşûrâtu Vizâratü's-Sekâfe, 1982.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir. *Esrâru'l-belâga*. Thk. Muyesser Akkâr - Mustafa Şeyh Mustafa. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2007.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir. *Kitâbu'l-miftâf fî's-sarf*. tahk. Ali Tevfik. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Davûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemseddîn. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Thk. Süleyman b. Sâlih. Suûd: Mektebetü'l-'Ulûm, 1997.
- Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydullah el-Ensârî. *Nüzhëtü'l-elibbâ fî tabakâti'l-udebâ*. Thk. İbrahim Sâmirâyî. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985.
- Eren, İsmail. "Dürcü'd-Dürer'in el-Cürcânî'ye Nispeti ve Delâilu'l-İ'câz İle Mukayesesi". *Türkiye Din Eğitimi Araştırma Dergisi* 1/2 (2016): 73-85.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Abdülkâhir el-Cürcânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- İbn Şâkir, Salâhuddîn Muhammed b. Ahmed. *Fevâtü'l-vefayât*. Thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1973.
- İbnu'l-İmâd, Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Felâh el-Hanbelî. *Şezerâtu'z-zehab*. Thk. Mahmud el-Arnâvûd. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1986.
- Karagöz, Mustafa. *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Kıftî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf. *İnbâbu'r-ruvât 'alâ enbâbu'n-nubât*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 2003.
- Matlûb, Ahmed. *Abdülkâhir el-Cürcânî belâğatuhû ve nakdühû*. Kuveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât, ts.

- Muhaymir, Fuâd Ali. *Felsefetü'n-nahviyye fi delâilü'l-i'câz*. Kahire: Dârus's-Sekâfe, 1983.
- Murâd, Velid Muhammed. *Nazariyyetü'n-nazm ve kıymetubâ fi'd-dirâseti'l-lugaviyye*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1983.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn*. Beyrut: Müessesetü's-Sekâfe, 1988.
- Rahmânî, İbrahim. *en-Nazmü'l-Kur'ânî ve eserubû fi abkâmi't-teşrî*. Beyrut: Dâri'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Serkîs, Yusuf b. İlyân b. Musa. *Mu'cemu'l-matbû'âtu'l-Arabîyye*. Mısır: Matba'âtu Serkîs, 1928.
- Subkî, Tâcuddîn Takıyyuddîn. *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. Thk. Mahmud Muhammed Tannâhî. Beyrut: Hicr li't-Tıba'a ve'n-Neşr, 1993.
- Suyûtî, Abdurrahmân Ebû Bekr Celâluddîn. *Buğyetü'l-vuğât*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Lübnan: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Şeyhûn, Mahmûd es-Seyyid. *el-İ'câz fi nazmi'l-Kur'an*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1978.
- Yâfi'î, Ebû Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Mirâtü'l-cinân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Yemenî, Abdülbâkî b. Abdülmecîd. *İşâratü't-ta'yîn fi terâcim'n-nubât ve'l-luğaviyyîn*. Thk. Abdülmecîd Diyâb. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, 1986.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Iberu fi haberi men gaber*. Thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Sa'îd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burbân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957.